

ƏMLAK HÜQUQLARININ KOLLEKTİV ƏSASDA İDARƏ EDİLMƏSİNİN BƏZİ NƏZƏRİ VƏ PRAKTİK ASPEKTLƏRİ HAQQINDA

1. Ümummillı liderımız Heydər Əliyev tərəfindən yaradılan milli müəllif-hüquq sistemi artıq on illik təcrübəyə malikdir. Dahi öndərimizin formalaşdırdığı bu sistemin üç vacib qolunda əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması ilə bağlı müvafiq qanunvericilik və normativ-hüquqi baza, bu sahədə dövlət idarəçiliyi, o cümlədən hüquq sahibləri tərəfindən hüquqların həyata keçirilməsinə dövlətin dəstəyi və nəhayət, hüquqların təminatı- pozulmuş hüquqların bərpası ilə bağlı məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanlarına aid mexanizmlər nəzərdə tutulub və beynəlxalq təcrübəyə və müvafiq standartlara uyğun həyata keçirilir. Qanunvericiliyə əsasən dövlətimizin müəllif-hüquq sahəsindəki siyasəti aşağıdakı istiqamətləri əhatə edir və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin verdiyi səlahiyyətlər əsasında Respublika Müəllif Hüquqları Agentliyi tərəfindən həyata keçirilir: müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsində dövlət siyasətini və idarəçiliyini həyata keçirmək; müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər hazırlamaq; müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsində qüvvədə olan qanunvericiliyə əməl edilməsinə nəzarət etmək; müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar üzrə beynəlxalq təşkilatlarda Azərbaycan Respublikasını təmsil etmək və bu sahədə əməkdaşlığı təşkil etmək; elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin dövlət qeydiyyatını aparmaq; əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edilməsi üzrə dövlət qeydiyyatına alınmış təşkilatları qeydiyyata almaq və onların fəaliyyətinə nəzarət etmək; qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər vəzifələri yerinə yetirmək.

Hüquqların qorunması ilə bağlı qeyd etmək lazımdır ki, sənaye mülkiyyəti istisna olmaqla əqli mülkiyyət sahəsi üzrə dörd qanun, o cümlədən «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında», «İnteqral sxem topologiyalarının hüquqi qorunması haqqında», «Azərbaycan folkloru nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında» və «Məlumat toplularının hüquqi qorunması haqqında» (3-cü oxunuş) qanunlar, onlarla normativ hüquqi akt, xidməti təlimatlar qəbul edilmişdir. Azərbaycan Respublikası müəllif-hüquq sahəsində geniş beynəlxalq əməkdaşlığa cəlb olunmuşdur, beynəlxalq təşkilatların işində fəal iştirak edir və əsas beynəlxalq Sazişlərin üzvüdür. Azərbaycan ÜƏMT-nin 180 dövləti çərçivəsində 42 koordinator-ölkə siyahısına daxil edilmiş, Agentliyin nümayəndəsi isə 150 dövləti birləşdirən Ədəbi və bədii əsərlərin qorunması üzrə Bern Konvensiyasının sədr müavini seçilmişdir. Azərbaycan Respublikasının nüfuzunun və ona göstərilən bu cür diqqətin artması əsasını ümummillı liderimiz Heydər Əliyevin qoyduğu və hazırda Prezident İ.Əliyev cənabları tərəfindən uğurla həyata keçirilən daxili və xarici siyasət kursunun dəstəklənməsinin bariz sübutudur.

Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların idarəçiliyi ilə bağlı Agentlikdə hüquq sahibləri, əsərlər, əlaqəli hüquqların obyektləri və istifadəçilər haqqında məlumat bazası yaradılmışdır, qeydiyyat haqqında şəhadətnamə verilməklə əsərlərin qeydiyyatı aparılır, müəllif cəmiyyətlərinin işi koordinasiya və ona nəzarət edilir, fəaliyyətlərini qurmaqda onlara köməklik göstərilir.

2. Hüquqların həyata keçirilməsi səlahiyyəti qanunvericiliyə uyğun olaraq bilavasitə müəlliflərə və digər hüquq sahiblərinə məxsusdur. Səbəbi də ondadır ki, əqli mülkiyyət hüquqları, xüsusən onun ən mürəkkəb və vacib hissəsi olan müəllif hüquqları şəxsi xarakter daşıyır və adətən xüsusi (fərdi) hüquq çərçivəsində tənzimlənir. 1948-ci il tarixli Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsinin 27-ci maddəsinə, həmçinin «Siyasi, iqtisadi və sosial hüquqlar haqqında» Beynəlxalq Pakta uyğun olaraq müəllif hüquqları insan hüquqları çərçivəsinə daxildir, «Ədəbi və bədii əsərlərin qorunması haqqında» Bern konvensiyasına əsasən isə bu hüquqlar «müstəsna hüquqlar» adlandırılır. Beləliklə, qəbul olunmuş normalara uyğun olaraq belə müstəsna hüquqları həyata keçirməyin ən səmərəlisi onun müəllifin özü tərəfindən həyata keçirilməsindən ibarətdir. Ancaq bir çox hallarda bu, qeyri-mümkündür (texnologiyaların inkişafı nəticəsində yeni istifadə üsulları, istifadəçilərin sayca çoxluğu, əsərlərin istifadə dairəsinin genişlənməsi və s.) və hüquqların fərdi şəkildə həyata keçirilməsinin mümkünsüzlüyünü nəzərə alaraq, müəllif hüquqları sahəsində ən vacib beynəlxalq alət sayılan «Ədəbi və bədii əsərlərin qorunması haqqında» Bern Konvensiyasının 11bis(2) və 13(1) maddələri «məcburi lisenziya»ların tətbiq olunması haqqında hüquqi bazanın yaradılmasına, yəni müəllifin icazəsi olmadan, lakin qonorar ödəməklə əsərin istifadəsinin həyata keçirilməsinə imkan yaratmışdır. Həmin məcburi addım cəmiyyətin mədəni dəyərlərə yiyələnməsi maraqlarını təmin etmək məqsədi ilə dövlət tərəfindən atılır.

Aydındır ki, hər hansı məcburi lisenziya müəllifin və ya digər hüquq sahibinin əsərlərdən istifadə hüquqlarının müstəsnalığına ziddir və onları məhdudlaşdırır. Çünki müstəsna hüquq əsərin istifadəsinə müəllifin iradəsindən irəli gələn şəxsi icazəsindən ibarətdir, məcburi lisenziya isə istifadəyə müstəsna hüquqları icazəsiz, qonorar almaq hüququ ilə əvəz edir. Yaranan ziddiyyəti yumşaltmaq məqsədilə dünya təcrübəsində əsərlərin istifadəsi ilə bağlı əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edilməsi prinsipi mövcuddur. Deməli, kollektiv idarəetmə məcburi lisenziyanın alternativini kimi çıxış edir, hüquq sahiblərinin əsərlərdən müstəsna istifadə hüququnun həyata keçirilməsini nisbətən az məhdudlaşdırır və həmin səbəbdən dünya praktikasında istifadə olunur.

Beləliklə, istər məcburi lisenziyalar, istərsə də kollektiv idarəetmə əmlak hüquqlarına, əsərlərdən istifadəyə olan müstəsnalığa məhdudiyətlər gətirir və müəyyən mənada onlarla ziddiyyət təşkil edir. Əqli mülkiyyət üzrə aparıcı mütəxəssislərin fikrincə, bir hüquq sistemində bu cür iki muxtar hüquq institutunu (müstəsna hüquqlar və kollektiv idarəetməni) birgə həyata keçirmək mürəkkəblilik yaradır və buna görə də kollektiv idarəetmə institutunun yaradılması böyük diqqət tələb edir. Kollektiv idarəetmənin prinsipləri hüquqların müstəsnalığının maksimum dərəcədə maneəsiz həyata keçirilməsi üçün şərait yaratmaqla

qurulmalıdır. Bu fikirlər öz əksini Birləşmiş Millətlər Təşkilatının ixtisaslaşmış hökumətlərarası təşkilatı olan Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının (ÜƏMT) «Hüquqların kollektiv idarə edilməsi üzrə təşkilatların yaradılması və fəaliyyəti üzrə tədqiqatlar və tövsiyələr»inin (Cenevrə, 1990) 227-ci bəndində birbaşa tapmışdır və burada qeyd olunur ki, «müstəsna hüquqlar özünün ən yüksək əhəmiyyətinə onların hüquq sahibləri tərəfindən həyata keçirildiyi zaman çatır və bu vəziyyəti mümkün qədər saxlamağı tövsiyə etmək lazımdır».

Deyilənlər, xüsusən hər hansı hüquq sahibi tərəfindən hüquqların fərdi qaydada və ya kollektiv idarəetmə vasitəsi ilə həyata keçirilməsində onun sərbəst seçimi, kollektiv idarəetmənin tətbiqi zamanı müəlliflərin idarə olunan hüquqlarının həcminə məhdudiyətlər qoyulması Azərbaycanın müəllif-hüquq qanunvericiliyində öz əksini geniş tapmışdır. Hətta müəlliflər və hüquq sahibləri tərəfindən kollektiv idarəetmə təşkilatları yaradılmadığı halda belə dövlətimiz müəlliflərin hüquqlarının həyata keçirilməsinə dəstək vermək məqsədi ilə bu funksiyaları Nazirlər Kabinetinin 2 may 1997-ci il tarixli 38№-li qərarı ilə Respublika Müəllif Hüquqları Agentliyinə tapşırılmışdır. Bütün bunlar dünyada mövcud olan təcrübəyə tamamilə uyğundur. Çünki bu təcrübəyə əsasən kollektiv idarəetməni istər dövlət təşkilatları, istərsə də qeyri-hökumət qurumları həyata keçirə bilər.

«Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Qanunda kollektiv idarəetmənin cəmiyyətlər səviyyəsində aparılması mümkün hesab edilir (41-ci maddə). Bu məsələdə Respublika Müəllif Hüquqları Agentliyi belə təşkilatların yaradılmasını dəstəkləyir və onlara (məsələn, audiovizual əsər müəlliflərinin əmlak hüquqlarının kollektiv idarəedilməsi ilə məşğul olan Kinorejissorlar Gildiyası) hər cür metodiki köməklik göstərir.

Çünki qanunvericiliyə uyğun olaraq bu təşkilatlar müvafiq qaydada yaradıldıqdan sonra Respublika Müəllif Hüquqları Agentliyində yeni sahə subyekti kimi qeydiyyatla alınmalı və onların fəaliyyətinə nəzarət edilməlidir.

Bu praktika bütün inkişaf etmiş dünya dövlətlərində mövcuddur. Müvafiq qaydada yaranan bu cür təşkilatların qeydiyyatı lisenziyalaşma və ya akkreditasiya xarakteri daşıyır, fəaliyyətinə isə dövlət təşkilatı tərəfindən nəzarət edilir. Dövlət nəzarətinin məqsədi müəlliflərin xeyrinə olmayan müxtəlif əyinti hallarının qarşısının alınmasına xidmət göstərilməsindən ibarətdir.

3. «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Qanunun müddələrinin təhlili əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edilməsi institutunun aşağıdakı xüsusiyyətlərini qeyd etməyə imkan verir:

- kollektiv idarəetmə məcburi deyildir və yalnız o halda tətbiq olunur ki, bu zaman müəllifin öz hüquqlarını fərdi qaydada idarə etmək imkanı olmur və bu idarəetmə müəllifin ancaq əmlak hüquqlarına aid olur;

- kollektiv idarəetmə təşkilatları «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Qanuna əsasən və «Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında» Qanuna uyğun olaraq yaradılmalıdır;

- kollektiv idarəetmə təşkilatları müəlliflərin (hüquq sahiblərinin) həmin təşkilatlara üzv olması, yaxud hüquqlarının təmsilçiliyini müqavilə ilə (daha dəqiq deyilsə, hüquqların həyata keçirilməsi hüququnun) aldıkları səlahiyyətlər əsasında fəaliyyət göstərirlər;

- kollektiv idarəetmə təşkilatları onlara bu səlahiyyəti vermiş müəlliflərin (hüquq sahiblərinin) maraqlarını təmsil edərək, onların adından çıxış edirlər;

- kollektiv idarəetmə təşkilatları əsasən müəllif qonoralarının yığılması, bölünməsi və qanunvericilikdə müəlliflərin maraqları naminə nəzərdə tutulmuş digər hərəkətləri edirlər;

Kollektiv idarəetmə təşkilatları onlara verilmiş səlahiyyətlərin əvəzində elə işləyirlər ki, müəlliflər (hüquq sahibləri) kommersiya təşkilatlarında olduğu kimi gəlirin bir hissəsini yox, öz əsərlərini fərdi qaydada istifadə etdikləri zaman ala biləcəkləri məbləğə mümkün qədər yaxın məbləği alırlar.

Kollektiv idarəetmə təşkilatlarının fəaliyyətinin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş prinsipləri təsdiq etməyə imkan verir ki, Azərbaycan qanunvericisi «məhdud genişləndirilmiş kollektiv idarəetmə» konsepsiyasını qəbul etmişdir. Bu cür kollektiv idarəetmə cəmiyyətlərinin alternativini isə «agent növlü» kollektiv idarəetmə təşkilatlarıdır. Əgər «genişləndirilmiş kollektiv idarəetmə» əsərlərdən istifadənin müəyyən sahəsində fəaliyyətin inhisar (monopol) xarakterini və məhdud sayda cəmiyyətləri nəzərdə tutursa, «agent növü» eyni sahədə çoxlu sayda müəllif-hüquq cəmiyyətlərinə əsaslanır ki, bunların da hər biri məhdud dairədə hüquq sahiblərinin, hətta bir neçə hüquq sahibinin də maraqlarını təmsil edərək fəaliyyət göstərə bilər.

Azərbaycan qanunvericiliyinin «genişləndirilmiş kollektiv idarəetmə» ilə bağlı müəyyən etdiyi məhdudiyət onunla bağlıdır ki, belə ictimai birlik ancaq ona bu səlahiyyəti vermiş hüquq sahiblərinin maraqlarını təmsil edə bilər. Bununla yanaşı, Qanunun mövcud normasına (43-cü maddə) uyğun olaraq, kollektiv idarəetmə təşkilatına belə hüququ verməmiş hüquq sahibinin ona çatası qonorarı tələb etmək (şərik əsərlər üçün, yaxud bütöv proqrama görə hesablanmış qonorar), həmçinin öz əsərlərinin həmin təşkilatın repertuarından çıxarılmasını tələb etmək ixtiyarı vardır.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulan bu normaya və beynəlxalq təşkilatların qəbul etdiyi təsnifata uyğun olaraq, «məhdud genişləndirilmiş kollektiv idarəetmə» öz-özlüyündə onlara münasibətdə kollektiv idarəetmənin həyata keçirildiyi şəxslərin sayının məhdudlaşdırılmasıdır.

ÜƏMT nın «Hüquqların kollektiv idarə edilməsi üzrə təşkilatların yaradılması və fəaliyyəti üzrə tədqiqatlar və tövsiyələr»ində (Cenevrə, 1990) hüquqlarının idarəçiliyini ona verməmiş hüquq sahiblərinin adından kollektiv idarəetmə təşkilatının çıxış etməsi üçün qanunvericilikdə belə bir norma müəyyən edilməlidir. Bu fikir Avropa Birliyinin TACİS Əqli mülkiyyət proqramı xətti ilə hazırladığı «Avropa Birliyi: Əqli mülkiyyət sahəsində qanunvericilik təcrübəsi» sənədində də (səh.60) təsdiqlənir. Azərbaycan qanunvericiliyində belə norma yoxdur. Rusiyada isə belə norma nəzərdə tutulub. Həmin «Tövsiyələr»də qeyd olunur ki, kollektiv

idarəetmə ilə bağlı funksiyaların dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirildiyi hallarda yalnız həmin orqanlar bu təşkilatda üzvlük tələb olunmadan bütün hüquq sahiblərinin adından çıxış edə və onları təmsil edə bilər ki, bu da həmin sahəyə dövlətin diqqət və qayğısının təzahürü kimi dəyərləndirilir.

4. Kollektiv idarəetmə təşkilatları öz spesifik xüsusiyyətlərinə görə ictimai birliklər haqqında qəbul edilmiş ümumi qaydaların müəllif-hüquq qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılmasını tələb edir.

Birinci, kollektiv idarəetmə təşkilatları hüquq sahibləri tərəfindən yaradılır, çünki onlar öz həqiqi maraqları əsasında bir cəmiyyətdə birləşərək müəllif-hüquq qanunvericiliyində təsbit olunmuş əmlak hüquqlarını həyata keçirirlər.

İkinci, kollektiv idarəetmə təşkilatları, həmin kateqoriyadan olan hüquqların idarə edilməsi bu təşkilatın Nizamnaməsində nəzərdə tutulubsa, bütün hüquq sahibləri üçün açıq olmalıdır.

Üçüncü, bu ictimai birliklərin fəaliyyət predmeti elə müəyyən edilməlidir ki, onun üzvlərinin maraqlarına zidd olmasın, yəni eyni zamanda hüquqların həm istifadəçilərinin, həm də sahiblərinin bu təşkilata qəbul edilməsindən qaçmaq lazımdır.

Dördüncü, əmlak hüququnun kollektiv əsasda idarəçiliyi şəxsi (qeyri-əmlak) hüquqlara toxuna bilməz, qanuna uyğun olaraq bu hüquqlar bölünməz və özgəninkiləşdirilməz olub, heç bir əsasla verilə bilməz və buna görə də söhbət yalnız açıqlanmış əsərlərə münasibətdə əmlak hüquqlarının kollektiv idarəçiliyindən gedə bilər.

Beşinci, kollektiv idarəetmə ümumi (birgə) idarəetməni bildirir, başqa sözlə, beynəlxalq normalara görə, belə ictimai birliklər müəlliflərin (hüquq sahiblərinin) üzvlüyünə əsaslanır, ona görə ki, əks halda bu, cəmiyyətin həmin kateqoriyadan olan hüquq sahiblərini öz fikirlərini ifadə etmək və öz maraqlarını təmsil etmək imkanından məhrum edir.

Altıncı, kollektiv idarəetmə təşkilatları yaradılarkən onların fəaliyyət dairəsi dəqiq və beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq, ilk növbədə istifadəçilərin kateqoriyası üzrə müəyyənləşdirilməlidir, əks halda başqa analogi təşkilatlarla maraqların və fəaliyyət dairələrinin toqquşması yarana bilər, buna görə də əsərlərdən və ya əlaqəli hüquqların obyektlərindən eyni üsullarla istifadə edilməklə iki və daha çox təşkilat tərəfindən eyni hüquq sahiblərinin eyni əmlak hüquqlarının idarə edilməsinə yol vermək olmaz və deyilənlər əksər dövlətlərin qanunvericiliyində xüsusi norma ilə tənzimlənir.

Yeddinci, Azərbaycanın müəllif-hüquq qanunvericiliyinə görə, kollektiv idarəetmə təşkilatının yaradılması müəllifin azad seçiminə əsaslanır, yəni o, Qanunun 17-ci maddəsində göstərilən qaydada əsərdən şəxsi məqsədlər üçün istifadə və 37-ci maddədə kollektiv idarəetməni məcburi edən lisenziya üzrə fonogram yazısı istisna olmaqla, həmişə öz əmlak hüquqlarının idarəçiliyini fərdi şəkildə həyata keçirmək hüququna malikdir.

Səkkizinci, qanunvericiliyin əmlak hüquqlarını kollektiv idarəetmə təşkilatının fəaliyyətinin qeyri-kommersiya xarakteri daşması barədə tələbi avtomatik olaraq

onun Nizamnaməsindən “mənfəət” və ya “gəlir” kimi anlayışları çıxarır, həmçinin hüquqlarının idarəçiliyi hüququ alınmış müəlliflərin əsərlərindən istifadə imkanlarını aradan qaldırır (41-ci maddə).

Doqquzuncu. «Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulan əmlak və qeyri-əmlak hüquqlarının əldə edilməsi norması kollektiv idarəetmə təşkilatının fəaliyyətinə tətbiq edilərkən müəllif-hüquq qanunvericiliyinin tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır.

Əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatların ictimai birliklər kimi yaranmasına və fəaliyyət göstərməsinə qanunvericilikdən və beynəlxalq təcrübədən doğan yuxarıda göstərilən prinsip və nəticələr əmlak hüquqlarının məhdudlaşdırılması olan kollektiv idarəetmə şəraitində hüquqların maksimum dərəcədə müstəsnalığını saxlamaqla, müəllif hüququnun ən vacib məqsədlər sistemi hüquq sahiblərinin və cəmiyyətin maraqlarının maksimum dərəcədə tarazlığının təmin edilməsinə yönəldilmişdir.

Bununla yanaşı, dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsi və piratçılığın leqallaşdırılmasının aradan qaldırılması şərtləri ilə bağlı diqqəti həmin təşkilatların fəaliyyətinin iki prinsiplial aspektinə yönəltmək istərdik.

Müəyyən fəaliyyət sahəsində kollektiv idarəetmə təşkilatlarının mümkün inhisarçılığının (monopolizminin) böyük çatışmazlığı aşağıdakılarla bağlı ola bilər:

- heç bir əsas olmadan istifadəçilərə lisenziya verilməsindən imtina;
- eyni kateqoriyaya aid olan istifadəçilərə münasibətdə əsassız ayrıseçkiliyə yol verilməsi;
- istifadəçilərlə bağlanan lisenziya sazişlərində ayrıseçkilik şərtlərinin müəyyən edilməsi;
- müəllif qonorarının bölünməsinin və ödənilməsinin lazımi qaydada həyata keçirilməməsi.

Əgər ilk üç sui-istifadə halı hüquq sahiblərinin hüquqlarının dolayısı yolla pozulmasına gətirib çıxarırsa, sonuncular onların hüquqlarını birbaşa poza bilər.

Bununla bağlı, hüquqi sənədlərdən və beynəlxalq təcrübədən aydın olur ki, kollektiv idarəetmə təşkilatları yaradılarkən və fəaliyyətini həyata keçirərkən onlara dövlət nəzarəti zəruridir.

Mütəxəssislərin fikrincə və beynəlxalq təşkilatların tövsiyələrinə əsasən, kollektiv idarəetməyə dövlət monopoliyası və bu təşkilatların fəaliyyətinə nəzarəti həmin fəaliyyətin qanunvericiliyə, hüquq sahiblərinin, istifadəçilərin və cəmiyyətin maraqlarına uyğunluğu üzərində qurulur.

Dünya ölkələrinin çoxunda kollektiv idarəetməyə nəzarət forması kimi onların fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması, yaxud xüsusi səlahiyyətli orqanda qeydiyyat formasında akkreditasiyası, təbii ki, həmin təşkilatların müvafiq qaydada qeydiyyata alınmasından sonra mümkündür. Nəzarət səlahiyyəti olan orqanlar kimi adətən əqli mülkiyyət üzrə Dövlət Agentliyi, onların olmadığı halda isə Mədəniyyət Nazirliyi, yaxud Ədliyyə Nazirliyi çıxış edir. Məsələn, Aİ ölkələrində (Almaniya, Fransa, İsveçrə və b.) akkreditasiyadan daha sərt olan lisenziyalaşma

və dövlət nəzarəti sistemi tətbiq olunur (Almaniyanın «Müəllif hüququnun və əlaqəli hüquqların idarəçiliyi haqqında» Qanunu, Fransanın «İntellektual mülkiyyət Məcəlləsi», İsveçrənin müəllif-hüquq qanunu).

Azərbaycan qanunvericiliyi (41-ci maddə) «yumşaq» qeydiyyat sistemini, yəni belə təşkilatların Müəllif Hüquqları Agentliyi tərəfindən qeydiyyata götürülməsini və sonradan onların fəaliyyətinə nəzarət edilməsini (43-cü maddə) nəzərdə tutur.

Qeyd edək ki, belə qeydiyyata alma onların Ədliyyə Nazirliyində qanunla müəyyən edilmiş qaydada qeydiyyatdan keçməsindən sonra və əlbəttə, hüquqların konkret idarə edilməsi sahəsi göstərilməklə (hüquq sahiblərinin verdikləri hüquqlar, hüquqların istifadə üsulları, potensial istifadəçilər və s.) həyata keçirilir.

MDB dövlətlərinin və ümumiyyətlə, postsovet məkanının təcrübəsi də diqqəti cəlb edir. Litvada əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən ictimai təşkilatların yaradılmasına və fəaliyyətinə dair daha sərt dövlət nəzarəti qoyulur, belə şərtlər Ukrayna müəllif-hüquq qanunvericiliyində də öz əksini tapmışdır, hətta Qazaxıstanın və Qırğızıstanın müəllif-hüquq qanunvericiliyində birbaşa göstərilir ki, əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatlar yaradılanda, əgər ölkənin müəllif-hüquq qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş tələblər pozularsa, bu təşkilatların dövlət qeydiyyatına alınmasından rəsmi qaydada imtina edilir. Özbəkistanın müəllif-hüquq qanunvericiliyində belə ictimai təşkilatların mövcud qaydada yaradılmasından sonra onların fəaliyyəti üçün lisenziyalaşma sisteminin tətbiqi nəzərdə tutulur.

Rusiyada isə əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatların yaradılması və fəaliyyəti müəyyən mənada sərbəst olduğu üçün bu hal tanınmış mütəxəssislərin və hüquq mühafizə orqanlarının narahatçılığına səbəb olmuşdur. Bu sahədə Rusiyanın acınacaqlı təcrübəsi beynəlxalq dairələrdə və mütəxəssislər arasında geniş müzakirə olunmaqdadır. Burada heç bir məhdudiyət qoyulmadan «genişləndirilmiş kollektiv idarəetmə» sistemi tətbiq edilir, yəni bu təşkilatlara hüquq verməmiş müəlliflərin hüquqları da istifadəçilərə verilən lisenziyaya daxil edilir, həmçinin səlahiyyətli orqanda qeydiyyatdan keçmə sistemi yoxdur. Təkcə Moskvada müəlliflərin əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən, özü də bütün müəlliflər və əlaqəli hüquqlar sahiblərinin adından çıxış edən təşkilatların sayı 25-dən çoxdur və onların çoxu cəmi bir neçə ay fəaliyyət göstərir və bağlanırlar. Rusiyalı mütəxəssislərin fikrinə görə belə şəraitdə müəlliflərin hüquqlarının pozulmasına, audio və video piraçılıq və digər hüquq pozuntularına imkan yaranır və təbii ki, kollektiv idarəetmə institutunun nüfuzdan düşməsi ehtimalı da artır.

Həmçinin qeyd edək ki, ictimai birliklər vasitəsilə kollektiv əsasda idarəetmə yüksək hüquqi mədəniyyətə malik cəmiyyətlər üçün nəzərdə tutulmuşdur, ona görə ki, onun liberalizmi hər hansı şəxsə (hüquq sahiblərinə) imkan verir ki, təşkilat yaratsın və hüquq sahiblərinin adından çıxış etsin. Azərbaycanda da belə təşkilatların yaradılması vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması istiqamətində atılan addımları göstərir.

Xüsusi qeyd olunmalıdır ki, bütün adı çəkilən dövlətlərdə (uzaq və yaxın xaric) əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən ictimai təşkilatlar mütləq hüquq sahibləri tərəfindən yaradılır.

İqtisadi keçid dövrünü yaşayan MDB dövlətlərinin təcrübəsi göstərir ki, bu ölkələrdə müəlliflərin əmlak hüquqlarının kollektiv idarəçiliyi ictimai birliklər tərəfindən həyata keçirilərkən bir çox hallarda eyni subyektlər ictimai cəmiyyətlər yaradır, sonra (yaxud əvvəl) bir neçə kommersiya təşkilatını qeydiyyatdan keçirir, qorunan əsərlərdən istifadəyə «öz-özündən» icazə alaraq, məsələn, audio-video məhsulunun buraxılmasına və yayılmasına lisenziya əldə edir. Xüsusən bu vəziyyət müxtəssislərin fikrinə əsasən Rusiyaya aiddir. Göründüyü kimi, müəyyən vəziyyətlərdə əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarəetmə piratçılıq fəaliyyətinin leqallaşmasına gətirib çıxara bilər və bu, kollektiv idarəetmənin ilkin məqsədlərinə kökündən ziddir. Qeyd olunanlarla əlaqədar MDB ölkələrinin çoxu (Ukrayna, Moldova, Belarus, Özbəkistan, Qırğızıstan və s.) kollektiv idarəetmə sistemindən yalnız dövlət orqanları vasitəsilə istifadə edir. İnkişaf edən ölkələrin çoxunda da elə bu cür vəziyyət (Çin, Əlcəzair, Mərakeş, Latın Amerikasası və Afrika ölkələri) mövcuddur.

Deyilənlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, inkişaf etmiş ölkələrdə sözü gedən ictimai təşkilatların yaranması və fəaliyyəti lisenziyalaşma şəklində olan və daim fəaliyyətinə monitorinq aparılan ciddi dövlət nəzarəti altındadır, yaxud kollektiv idarəetmə dövlət orqanları tərəfindən aparılır (MDB məkanı və inkişafda olan ölkələr) və bununla yanaşı, ictimai təşkilatların da bu sahədə fəaliyyəti inkar edilmir.

5. Hazırda bizim ölkəmizdə də müəlliflərin və əlaqəli hüquq sahiblərinin əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edilməsi problemi aktual olaraq müzakirə olunmaqdadır və kollektiv idarəetmə təşkilatlarının yaradılması istiqamətində müəyyən addımlar atılır. Rejissorlar tərəfindən yaradılmış “Kinorejissorlar Gildiyası” artıq bu sahədə müəyyən təcrübə qazanmışdır. Musiqili əsər müəlliflərinin əmlak hüquqlarının idarəçiliyini qarşısına məqsəd qoymuş «Musiqili Əsər Müəlliflərinin Əmlak Hüquqlarının İdarəçiliyi» İctimai Birliyi də fəaliyyətə başlamışdır. Dünya praktikasına uyğun olaraq, digər kateqoriyadan olan hüquq sahiblərinin əmlak hüquqlarının idarəçiliyi üzrə də yeni ictimai təşkilatların yaranması istiqamətində iş aparılır və Respublika Müəllif Hüquqları Agentliyi bu sahədə fəaliyyət qurmaq istəyən ictimai birliklərə müəllif-hüquq mövqeyindən hər cür kömək göstərir. Bununla birlikdə, belə təşkilatlar yaradılarkən istər yaradılma prosesində, istərsə də fəaliyyətinin sonrakı təşkilində bir sıra problemlərlə üzləşirlər. Onların bir qismi isə ilk növbədə ictimai birliklərin nizamnamələrinin müəllif-hüquq qanunvericiliyinin tələbləri nəzərə alınmaqla hazırlanması ilə bağlıdır. Həmin problemlərin həllində kömək göstərmək məqsədi ilə bəzi tövsiyə və təkliflərimizi bildirməyi məqsəduyğun sayırıq:

1) Əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edilməsi üzrə ictimai birliklərin əsas məqsədi əsər müəlliflərinin və əlaqəli hüquq sahiblərinin əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edilməsidir. Mövcud dünyəvi təcrübəyə əsasən belə

təşkilatların dövlət qeydiyyatı haqqında Şəhadətnamədə də onların fəaliyyət növü kimi bir qayda olaraq müəlliflərin və əlaqəli hüquq sahiblərinin əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edilməsi göstərilir. Təbii ki, idarə edilməsi nəzərdə tutulan hüquqlar müəlliflərə və əlaqəli hüquq sahiblərinə məxsus olduğuna görə, belə təşkilatların Nizamnamələrində onların fəaliyyətini tənzimləyən konkret qanunların sırasında ilk növbədə «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Qanuna istinad edilməsi vacibdir. Bu Qanunun 1-ci maddəsinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikası ərazisində elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin (müəlliflik hüququ), habelə ifaların, fonogramların, efir və ya kabel yayımı təşkilatlarının verilişlərinin (əlaqəli hüquqlar) yaradılması və istifadəsi ilə əlaqədar yaranan münasibətlər də məhz həmin Qanunla tənzimlənir.

2) Bəzi hallarda əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edilməsi sahəsində yaranan təşkilatın Nizamnaməsinə onların “əmlak və şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarını əldə edə bilməsi” haqqında norma daxil edilir.

Bununla əlaqədar qeyd etmək lazımdır ki, «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Qanunun 14-cü maddəsinin 2-ci bəndinin tələbinə görə şəxsi (qeyri-əmlak) hüquqlar bölünməz və özgəninkiləşdirilməz olub əmlak hüquqlarından asılı olmayaraq müəllifə məxsus olur və əmlak hüquqlarının başqasına verildiyi hallarda da müəllifdə qalır. Digər tərəfdən, müəllifə məxsus əmlak hüquqlarının kollektiv idarəetmə təşkilatları tərəfindən əldə edilməsi həmin təşkilatları faktiki olaraq hüquq sahibinə və ya istifadəçiyə çevirər ki, bu da «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Qanunun tələbləri və beynəlxalq təcrübə ilə ziddiyyət təşkil edir. Qanunun 41-ci maddəsinin 2-ci bəndinin ikinci abzasının tələbinə görə, əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatların kollektiv əsasda idarəetmə üçün alınan əsərlərdən və əlaqəli hüquqların obyektlərindən kommersiya məqsədi ilə istifadə etmək hüququ yoxdur. Bu fikir bir daha sübut edir ki, «Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında» qanunda nəzərdə tutulmuş “əmlak və qeyri-əmlak hüquqlarını əldə edə bilər” norması kollektiv idarəetmə təşkilatlarının fəaliyyətinə münasibətdə tətbiq edilərkən müəllif-hüquq qanunvericiliyinin tələbləri nəzərə alınmalı və ona uyğunlaşdırılmalıdır.

3) Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, belə birliklərin əsas məqsədi müəlliflərin və əlaqəli hüquq sahiblərinin əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edilməsidir. Qeyd edilməlidir ki, kollektiv əsasda idarəetmə institutunun yaradılması üçün hüquqi əsası məhz «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Qanun verir. Kollektiv idarəetmə təşkilatları da məhz bu Qanunun 41-ci maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq yaradılır. Elə maddənin özü də “Əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatların yaradılması” adlanır. Həmin maddənin 2 bəndində və 5 abzasında norma şəklində əksini tapmış aşağıdakı tələblər belə təşkilatlar yaradılarkən mütləq nəzərə alınmalıdır: a) kollektiv idarəetmə təşkilatının «Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında» Qanuna uyğun olaraq, özü də müəlliflərin və əlaqəli hüquqların sahiblərinin əmlak hüquqlarının təmin edilməsini fərdi qaydada həyata keçirmək praktik olaraq

mümkün olmadıqda yaradılması; b) kollektiv idarəetmə təşkilatlarının hüquqların və hüquq sahiblərinin kateqoriyalarının müxtəlifliyi üzrə yaradılması prinsipləri; c) bu təşkilatların kommersiya fəaliyyətinə qadağa qoyulması və idarəetmə üçün alınan əsərlərdən həmin məqsədlə istifadə hüququnun rədd edilməsi; d) belə təşkilatların fəaliyyətinə antiinhisar qanunvericiliyi üzrə nəzərdə tutulan məhdudiyyətlərin tətbiq edilməməsi güzəşti; e) belə təşkilatlara əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə etmək səlahiyyətinin bilavasitə müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların sahibləri tərəfindən könüllü olaraq yazılı müqavilələr əsasında və ya bu təşkilatlara üzv olmaqla verilməsi.

Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının tövsiyələrində əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatlara bu səlahiyyətin bilavasitə müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların sahibləri tərəfindən könüllü olaraq verilməsi xüsusi qeyd olunur. Müəlliflərin və Bəstəkarların Birliklərinin Beynəlxalq Konfederasiyasının tövsiyələrində də göstərilir ki, «Müəllif birlikləri müəlliflər tərəfindən və müəlliflərin özləri üçün yaradılır və bu cəmiyyətlərə öz hüquqlarının idarəciliyini etibar edən və onun İdarə heyətinə daxil olan müəlliflərin nəzarəti altında fəaliyyət göstərirlər». Deməli, digər ictimai birliklərdən fərqli olaraq bu tipli təşkilatların yaradılmasında və fəaliyyətinə nəzarət edilməsində hüquq sahibləri özləri bilavasitə iştirak etməlidirlər.

Üstəlik, «Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında» Qanunun 2-ci maddəsində göstərilir ki, «İctimai birlik - təsis sənədlərində müəyyən olunmuş məqsədlərlə ümumi maraqlar əsasında birləşmiş (kursiv bizimdir) bir neçə fiziki və (və ya) hüquqi şəxsin təşəbbüsü ilə yaradılmış könüllü, özünüidarəedən, öz fəaliyyətinin əsas məqsədi kimi gəlir əldə etməyi nəzərdə tutmayan və əldə edilən gəliri öz üzvləri arasında bölməyən qeyri-hökumət təşkilatıdır».

Maraqların ümumi olması müəlliflərin (hüquq sahiblərinin) tələbatlarının üst-üstə düşməsindən irəli gəlir. Müəllif (hüquq sahibi) tələbatlarının və bununla bağlı ümumi maraqların vacib əsaslarından biri müəllif-hüquq qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş öz əmlak hüquqlarının həyata keçirilməsidir. Həmin maraqlar real və təbii olaraq bu sosial kateqoriyaya məxsus olan maraqlardır. Bu səbəbdən dünya təcrübəsinə uyğun olaraq belə təşkilatların yaradılması müəlliflərin (hüquq sahiblərinin) özləri tərəfindən həyata keçirilir. Fikrimizcə, dünya təcrübəsindən irəli gələn və bir çox ölkələrin qanunvericilində öz əksini tapmış bu normanın nəzərə alınmaması bir çox mənfi meyillərin yaranmasına əsas verə bilər ki, bu da arzuolunmaz haldır. Bu təcrübənin yeganə məqsədi müəlliflik hüquqlarına heç bir aidiyyəti və əmlak hüquqları olmayan şəxslər tərəfindən kollektiv idarəetmə təşkilatlarının yaradılmasına yol verməməkdən ibarətdir.

4. «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Qanunun 41-ci maddəsindən irəli gələn «Kollektiv idarəetmə təşkilatlarının kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olmaq və kollektiv əsasda idarəetmə üçün alınan əsərlərdən və əlaqəli hüquqların obyektlərindən həmin məqsədlə istifadə etmək hüququ yoxdur» tələbinin nəzərə alınması da çox vacibdir. Lakin bəzi hallarda Birliyin əmlakını formalaşdıran mənbələr sırasına «sərgilərdən, konsertlərdən və digər tədbirlərdən

əldə olunan gəlirlər»in daxil edilməsi müəllif-hüquq qanunvericiliyinin həmin tələbi ilə ziddiyyət yaradır. Artıq qeyd edildiyi kimi, əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatlar əmlak hüquqlarının yalnız kollektiv əsasda idarə edilməsi ilə məşğul ola bilərlər. Belə təşkilatlar müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların obyektlərindən, xüsusən müəlliflər (hüquq sahibləri) tərəfindən onlara etibar edilmiş obyektlərdən istifadə etdikdə (məsələn, konsert təşkil etdikdə) istifadəçi simasında çıxış etmiş olurlar ki, bu da qanunvericiliyin pozulması deməkdir.

5. Bu cür birliklərin Nizamnaməsi hazırlanarkən onun təsisçiləri və üzvləri arasında münasibətlərin tənzimlənməsi məsələlərində də «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Qanunun tələblərinin tam şəkildə nəzərə alınması vacibdir. Qanunun 41-ci maddəsinin 2-ci bəndinin sonuncu abzasında göstərilir ki, «Belə təşkilatlara əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə etmək səlahiyyətini bilavasitə müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların sahibləri könüllü olaraq yazılı müqavilələr əsasında və ya bu təşkilatlara üzv olmaqla verirlər».

Yuxarıda qeyd edilən nəzəri və praktik fikir və qeydlərdə müəlliflərin əmlak hüquqlarının idarə edilməsi sahəsində yaranacaq yeni kollektiv idarəetmə təşkilatlarında üzvlük, bu təşkilatlar tərəfindən əmlak hüquqlarının təmsilçiliyi, qonorar yığımı və onun bölüşdürülməsi, həmçinin onların fəaliyyətində müəllif-hüquq qanunvericiliyinin tələblərinin nəzərə alınması məsələləri öz əksini tapmışdır və kollektiv idarəetmə sahəsində fəaliyyət göstərmək istəyənlər tərəfindən onların nəzərə alınması vacibdir.

«Musiqi dünyası» jurnalı, №3-4, 2002-ci il